

Van baksteenbruin naar veelkleurigheid

De metamorfose van de *Doopsgezinde Bijdragen* gedurende 40 jaar DHK

PIET VISSER

Pas na de eerste twee bijeenkomsten van de Doopsgezinde Historische Kring te Amersfoort in 1974 verscheen het jaar erop de eerste jaargang van de *Doopsgezinde Bijdragen* nieuwe reeks.¹ Dat verklaart waarom de *Bijdragen* twee jaar achter lopen op de leeftijd van de DHK: voor 2013 staat de 39ste jaargang op stapel, die echter pas begin 2014 in de bus zal gevallen. Het volgend jaar zal de 40ste jaargang het licht zien. Zodra dat jaarboek klaar is, zal ik mijn taak als voorzitter van de redactiecommissie – inmiddels hoofdredacteur geheten – die ik 26 jaar geleden, in september 1987, op mij heb genomen, in verband met mijn emeritaat neerleggen. Terwijl in Anna Voolstra's artikel te lezen valt hoe de DHK tot stand is gekomen, en veel eerder al haar vader, Sjouke Voolstra, over het begin van de nieuwe reeks van de *Bijdragen* gepubliceerd heeft,² zal ik vooral stilstaan bij de metamorfose die ons jaarboek gedurende de afgelopen 25 jaar heeft doorgemaakt. Om dat verhaal in een juiste context te plaatsen – ook mijn vak kent zijn beroepsdeformaties – behandel ik evenwel eerst nog wat voorgeschiedenis.

VOORLOPERS

Ik ga daarvoor terug naar 1861, toen Pieter Cool, predikant van Harlingen, en Dirk Harting, predikant te Enkhuizen, de eerste redactie vormden van de toen tot leven gewekte *Doopsgezinde Bijdragen*.³ Over hun drijfveren zegt het voorwoord van de eerste jaargang:

De poging om een Doopsgezind Tijdschrift in het leven te roepen [...] is haren oorsprong verschuldigd aan de diep gevoelde behoefte [...] om door mededelingen aangaande den staat en de lotgevallen onzer vaderlandsche gemeenten het genootschappelijk leven in den boezem van deze aan te kweken.

A.H.J. J.J. Verstege
 " J.P. & Veer gezien
 " H. Halbertsma gezien
 " J.C. ten Kate gezien
 " P. ten Cat. Fennema
 " J. de Neulser
 " J. Douma
 " J. Dijkstra gezien
 ten Cat. Veer

ten Berney rond. gezonds. 6 Junij 1887.

AIII-126-1

Het leeslijstje van de Doopsgezinde Gemeente Sneek ten behoeve van de Doopsgezinde Bijdragen van 1887. Bovenaan staat de naam van de predikant, ds. J.A.J. Verstege (part. collectie).

Beide redacteuren deden daartoe een beroep op ‘onze predikanten en gemeenteleden’ om geregeld nieuwe stukken aan te dragen ‘van al hetgeen er in hunnen kring [aan; P.V.] merkwaardigs is voorgevallen’. Gebrek aan belangstelling kon men zich ‘bij het opgewekte leven in onze gemeenten’ nauwelijks voorstellen.⁴ Zoals bekend blaakte doopsgezind Nederland dan ook van vitaliteit en zelfvertrouwen! Men was een familiekerk die zelfbewust, burgerlijk en liberaal de moderne theologie ging omarmen. De doopsgezinde broederschap had zich voorgoed ontdaan van de afzondering van de wereld, het laatste restje zwarte kousenorthodoxie liep op haar allerlaatste benen, het oude principe van pacifisme was allang de nek omgedraaid, terwijl de nieuw ingevoerde persoonlijke belijdenis uitdrukking moest geven aan de individuele vrijheid van geloof, zonder het ‘onding dat men Doopsgezinde leer zou willen noemen’. Doopsgezinden speelden alom een vooraanstaande rol in de economie en politiek, kunst en wetenschap.⁵ Blijkens de volkstelling van 1859 telde ons land toen ruim 41.000 doopsgezinden.⁶ Toch was het met het debiet en het historische bewustzijn kennelijk maar matig gesteld. De *Bijdragen* werden toen niet door middel van een vast abonnement of lidmaatschap afgezet, maar via de lokale boekhandel, bij wie de lezers voor een zeker aantal nummers vooraf konden intekenen – een win-win-situatie voor distributeur en consument. Maar ook kwam het voor dat gemeenten zelf een voorintekening namen, en de jaargang volgens een voorin het jaarboek ingeplakt leesrooster lieten circuleren onder belangstellende lidmaten.⁷

Echter, al in 1866 was het niet gelukt een nummer uit te brengen, wegens het ontbreken van artikelen.

Onze portefeuille [was] vrij schraal voorzien [...] Wel waren ons nog van onderscheidene kanten bijdragen toegezegd: doch wanneer die zouden inkomen? [...] Wij vonden ons derhalve door deze omstandigheid [...] gedrongen, de spreuk der wijsheid ‘Haast u langzaam!’ in dit bijzonder geval in toepassing te brengen.

Een fenomeen dat tot op de dag van vandaag nog steeds bestaat! Tevens gaf Frederik Muller te kennen, ‘op gronden wier billijkheid wij moeten erkennen [...] zich aan onze onderneming te onttrekken’, zodat de redactie moest omzien naar een andere uitgever, en wel H. Kuipers te Leeuwarden.⁸ Vier jaar later liep het opnieuw spaak: voor de jaargang van 1870 hadden Cool en Harting de nieuwe Seminariumhoogleraar Jakob de Hoop Scheffer bereid gevonden het redactionele roer over te nemen. Deze slaagde er niet in om direct in 1871 al een volgende jaargang gereed te krijgen, maar vanaf 1872

echter zouden alle groeipijnen voorbij zijn.⁹ De Hoop Scheffer zou deze taak maar liefst 23 jaar lang, tot aan zijn dood in 1894, volhouden. Zijn opvolger werd hoogleraar Samuel Cramer, die in zijn eerste jaargang met veel genegenheid terugblikte op de rol van zijn voorganger. De Hoop Scheffer had de functie van het jaarboek vooral gezien als een schatkamer van allerlei detailgeschiedenissen over families en gemeenten, individuen en stromingen, boeken en archiefstukken, die het de toekomstige historicus mogelijk moest maken daaruit een omvangrijke, samenvattende geschiedenis over doopsgezind Nederland te schrijven.¹⁰

Ook Cramer zou tot en met nummer 53 van jaargang 1912, toen hij met emeritaat ging, de *Doopsgezinde Bijdragen* met behulp van een vaste kern van auteurs uit de eigen doopsgezinde geleerden negentien jaar lang zonder onderbreking aan de praat houden.¹¹ Het was vanzelfsprekend dat de opvolger van hoogleraar Cramer, Wilhelmus Johannes Kühler, het roer van de *Bijdragen* overnam – sinds jaar en dag behoorde deze klus tot het vaste takenpakket van de Seminarieprofessor. Kühler slaagde er echter niet eerder dan 1916 in om jaargang 53 uit te brengen. Hij kwam toen met een 260 bladzijden dik nummer, dat voor het eerst niet alleen uitsluitend historische artikelen bevatte, maar ook afbeeldingen, waaronder een portrettenserie van Menno Simons bij het omvangrijke iconografische artikel van G.J. Boekenoogen.¹² Al na vier jaargangen echter, in 1919, staakte Kühler om onbekende redenen en zonder enige explicatie de uitgave van de *Bijdragen*.¹³ Daarmee was onze roemruchte voorloper en onmiddellijke inspiratiebron ter ziele, althans gedurende de 55 jaar waarin twee generaties historiografisch doperdom op andere publicatiemedia waren aangewezen.

Overigens dateerde het plan voor de uitgave van een historisch tijdschrift al van de achttiende eeuw! Het was de Utrechtse predikant, vertaler, boekeman en de eerste bibliograaf van het doperdom, Marten Schagen, die blijkens zijn nagelaten paperassen al rond 1750 het voornemen had om een *Oude of Nieuwe Boekzael* [of: *Winkel*] *der Mennonieten oft Nederlandsche Doopsgezinden* op de markt te brengen. Het periodiek diende *Ter Ophelderinge van hunnen Leer, Geschiedenis en Kerkstaet*, en zou samengesteld worden door: *E.V. D.B.V.G.W.O.D.M.L.T.U.nl.M.S.P.Z.V.A.* – een initialenreeks waarachter niet een groot gezelschap van anonymi schuil ging, maar enkel Schagen zelf. Hij had vermoedelijk een maandblad voor ogen van 64 pagina's omvang, dat vanaf januari 1751 zou moeten verschijnen.¹⁴ Behalve ter zelfverheffing van zijn doopsgezinde gemeenschap die zich alom als een culturele voorhoede ging manifesteren – de tijd van de Verlichting was bovendien hoogzwanger

van tijdschriften – wilde hij met dit periodiek vooral ook de voortdurende pesterijen van gereformeerde zijde pareren.

Van 't begin af dat ik de penne voor 't oog van Nederland op papier zette nu 22 en meer jaeren geleden, van dat ik den predikstoel betrad af, heb ik jaloers geweest op de eer van onze Gemeenten. Ik heb ze nooit boven ande[ren] willen [ver]heffen, maer kon n[iet] wel lijden haer als een hoop ongeletterde vlegghels, of eigenzinnige muggezifters in een duisteren hoek gedrongen te zien.¹⁵

Waarom het plan nooit gerealiseerd is, weet ik niet. Was het wellicht te ambitieus, kwam hij er met al zijn andere vertaal- en redigeerwerk eenvoudig niet aan toe? Vergde het te veel tijd van zijn gemeenteplichten?¹⁶

DE GENERATIE VAN DE 'ROARING SIXTIES AND SEVENTIES'

Is het ondertussen niet intrigerend te ontdekken hoe ons jaarboek al een lange geschiedenis kent van een religieus en maatschappelijk gestuurde ideologie? Ooit was die gericht op de sociale en emancipatoire verheffing, zoals Schagen zulks gestalte had willen geven. In de negentiende eeuw, bij de start van de *Doopsgezinde Bijdragen*, betrof dat een ideologie die 'het opgewekte leven in onze gemeenten' moest bestendigen, waarin grootburgerlijke vrijzinnigheid triomfeerde over kleinburgerlijk dogmatisme. En in de tijd van seks, drugs en secularisering, die van de zeventiger jaren van de vorige eeuw, werd de bestudering van vooral het vroege doperdom dienstbaar gemaakt aan het herijken en hervinden van de actuele, teloorgegane geloofsidentiteit. Daartoe zocht men naar een meer coherente leerstelling, mede gebaseerd op de lange traditie, die het al te vrijzinnige, doopsgezinde Nederland een hechter fundament zou kunnen geven. Of in de woorden van de eerste secretaris van de nieuwe redactiecommissie, Dirk Visser:

In één opzicht verschillen de huidige redacteuren bewust met de oprichters van de [oude] *Bijdragen* van mening. Een citaat uit de eerste jaargang moge dit verduidelijken. 'Ik verlang', schreef Harting in het artikel 'Onze Roeping', 'dat alle leden van ons genootschap als één man zullen waken tegen het onding, dat men Doopsgezinde leer zou willen noemen.' Welnu, wij zijn wél overtuigd van het belang van een doperse leer voor het leven van de doopsgezinde gemeenten. De opleving gedurende de laatste jaren van de doperse theologie is grotendeels het gevolg van de uitgave van vele

bronnen uit de begintijd van de doperse beweging. Juist de eerste Dopers hebben – vaak door de omstandigheden gedwongen – zeer bewust hun geloof beleefd (en geleefd!) en zich hiervan rekenschap gegeven. Uiteraard zullen wij in de twintigste eeuw op geheel andere wijze gestalte aan ons geloof moeten geven, maar de herontdekking van de doperse geschiedenis zal ook voor ons van veel betekenis kunnen zijn.

[Aan het slot wordt nog gesteld:] Het bestuderen van de doperse geschiedenis – en het uitgeven van een tijdschrift daarover – is geen vrijblijvende zaak. Het heeft alleen zin wanneer wij onze kennis dienstbaar willen maken aan gemeente en wereld. Moge dit tijdschrift daaraan zijn bijdrage leveren.

De ontstaansgeschiedenis van de nieuwe reeks *Doopsgezinde Bijdragen* kan dan ook niet los gezien worden van de nieuwe focus op de radicale reformatie, die door een jonge generatie van historici mondiaal op de agenda werd gezet. Voor het eerst in de kerkelijke historiografie zong de studie van de *Radical Reformation* zich paradigmatisch los van de traditionele Hervormingsgeschiedenis van de grote helden: Luther, Zwingli en Calvijn. Hun hervormingen werden vanaf hetzelfde moment tot *Magisterial Reformation* gebombardeerd, een etikettering die vanuit ‘linkse’, anti-autoritaire hoek enige verdachtmaking impliceerde van heulen-met-de-vijand, de wereldlijke overheden, door geen scheiding van kerk en staat voor te staan. In de roerige jaren zestig en zeventig, waarin tegelijkertijd door een jonge revolterende generatie de oude politieke en geestelijke gezagsstructuren werden aangevallen, bleek het zestiende-eeuwse radicale doperdom een aantrekkelijk historisch precedent te vormen. Daarin was immers evenzeer een tegen de wereldlijke en kerkelijke machten gericht protestgeluid te horen geweest, dat veel verder reikte dan de halfzachte hervorming die de oude protestantse helden hadden voorgestaan. Niet alleen de religieus rebelse ideologie van Thomas Müntzer en zijn Boerenoorlog (1525), maar zelfs het gewelddadige en profetische doperdom van Munster (1534-1535) werd verheven tot de historische iconen van revolte, zelfs van marxistische proporties. Zo schroomde de toenmalige ‘socialistische’ Duitse Democratische Republiek (DDR) niet om aan Müntzer en Munster haar ideologische anciënniteit en legitimiteit te ontleen.¹⁷

Hoe dat ook zij, het rebelse doperdom was toen tot *hot item* geworden van de kerkgeschiedschrijving, die zich voor het eerst ook bediende van methoden en inzichten uit sociologische, sociaal-economische en mentaliteitshistorische hoek. Kerkhistorici als James M. Stayer, Werner Packull, Klaus Deppermann, Hans-Jürgen Goertz en Heinold Fast waren de belangrijkste vertegenwoor-

digers van dit nieuwe terrein van de *Linke Flügel der Reformation*. Zij ook promootten het zogenaamde ‘poly-genesis’ paradigma, dat de vrijwel gelijktijdig ontstane maar verschillende inhoudelijke varianten kennende manifestaties van het Europese doperdom bepleitte.¹⁸ Bij ons zou met name Albert F. Mellink, hoogleraar te Groningen, het gezicht vormen van deze vernieuwing binnen de studie van het Nederlandse anabaptisme.¹⁹

DE VOOLSTRA-FACTOR

Wat gedurende drie totaal verschillende tijdsgewrichten het samenbindend element heeft gevormd tussen deze drie zeer uiteenlopende motiveringen voor respectievelijk de nooit verschenen *Boekzael*, en vervolgens de eerste en de tweede serie van de *Doopsgezinde Bijdragen*, was de omstandigheid dat het steeds theologen waren, predikanten met name, die het geschiedkundig onderzoek tot apologetisch werktuig maakten van een religieus gemotiveerde verheffingsopdracht. Daarmee onderscheidde men zich niet wezenlijk van andere kerkelijke richtingen, waar de kerkgeschiedenis tot in de tachtiger jaren van de vorige eeuw nog zo’n apologetisch, zelfs zeer verzuild karakter had behouden. Net zo als hun negentiende-eeuwse voorgangers, bestond ook de eerste redactie van de nieuwe *Doopsgezinde Bijdragen* geheel uit theologen, te weten Jaap Jacobszoon, Wim Kuipers, Hendrik Meihuizen, Dirk Visser en Sjouke Voolstra.²⁰

Met name Sjouke Voolstra, tot zijn dood in 2004 met 30 jaar de langstzittende redacteur, heeft die doelstelling nooit prijs gegeven. Daarmee werd hij evenwel na de successieve redactiewisselingen *de facto* de laatste doopsgezinde theoloog en apologet van een confessioneel doperdom in onze kring. Illustratief hiervoor is zijn heldere en ook openhartige artikel in de *Bijdragen* van 1989: ‘Voortdurende beeldenstorm’. Hij betoogt daarin dat ‘Doperse geschiedbeoefening [...] een kritische, ontideologiserende en naar het Evangelie verwijzende wetenschapsbeoefening [dient] te zijn’.²¹ Dat is evenwel een opvatting over geschiedschrijving-in-een-metafysisch-heilsperspectief, die maar weinig historici hem zouden nazeggen. Voor hem was dat evenwel een zaak van consequent geloof: Gods intenties met het aardse bestaan, de geschiedenis en de toekomst van de gelovige mens, hadden niet alleen een begin, maar juist ook een doel dat eindig was. Elders verwoordde hij dat als volgt:

De kerk ontleent als *creatura Verbi* uiteindelijk haar bestaansrecht en geschiedenis aan het Woord. Door aan deze waarheid voorbij te gaan, blijft in de beoefening van de kerkgeschiedenis een wezenlijke dimensie onderbelicht, alle weidse cultuurhistorische perspectieven en noodzakelijke sociaal-historische methoden ten spijt.²²

Geschiedenis leerde in Voolstra's optiek hoe tot in het heden die koers van de menniste mens verlopen was – wanneer de mensheid, de eigen geloofsgemeenschap, in de loop van haar geschiedenis van dat doel verwijderd was geraakt, of afgeweken, dan had de historicus de taak daarop te attenderen, opdat er bijsturing kon plaats vinden.²³ Geschiedschrijving fungeerde derhalve tevens als normatieve meetlat voor het heden! Dat de historiografie elke ideologische pretentie zou dienen te vermijden, zoals hij ook stelde, spreekt natuurlijk meer vanzelf. Ook dat ze kritisch moest zijn jegens overgeleverde veronderstellingen, oordelen, vooroordelen, of steeds maar voort echoënde schijngedaantes en mythes. De focus van Voolstra lag hiertoe vooral op de bron van al het 'eigentijdse kwaad': de in de negentiende eeuw ingezette rouwte naar de vrijzinnigheid.

Om de ontideologiserende taak van de doperse geschiedschrijving nader te bepalen, is het nodig eerst een schets te geven van het beeld dat er halverwege de negentiende eeuw van het doopsgezind-zijn gemaakt is. Want in deze eeuw ligt de oorsprong van een herinterpretatie van de doperse traditie, die tot op het heden in de doopsgezinde broederschap de visie op het 'eigene' sterk heeft bepaald [...] Het is opvallend hoe deze ideologische bepaling van de doopsgezinde identiteit anderhalve eeuw lang zijn blijvende invloed heeft uitgeoefend op de doperse historiografie, de opleiding der voorgangers en het beleid en geloof der gemeenten.²⁴

Wie als historicus zo'n zendingsdrift vertoont tot herstel en koersverlegging van reeds een eeuw lang invretende vrijzinnigheid, kan echter niet met droge ogen volhouden dat geschiedschrijving ontideologiserend zou moeten zijn. Voolstra verving dan feitelijk ook de oude ideologische verpakking van de doperse historiografie, door een andere, die *back-to-basic* moest leiden. Geschiedschrijving was voor hem een middel om de broederschap eigentijds terug te leiden naar een gemeenschappelijk beleden evangelisch geloof en gedrag. In concreto richtte hij zich tegen de vrijzinnig gekleurde geschiedschrijving van historici als Kühler (die het doopsgezind-eigene vereenzelvigde met het spiritualisme en individualisme van Hans de Ries en Galenus Abrahamsz) en Meihuizen (die al even onkritisch tegenover het verleden stond),²⁵

en zette dat weg als pedant schijn-doperdom.²⁶ Terwijl in Nederland de verzuiling in de versukkeling raakte, wensten de redacteuren van het eerste uur, nieuw verpakt in de *Bijdragen*, het met vele winden Gods meewaiende doperse zuiltje zijn te lang veronachtzaamde fundament terug te geven.²⁷ In Noord-Amerika had Harold Bender na de Tweede Wereldoorlog zijn *Anabaptist Vision* in stelling gebracht om de zich dankzij scholing en economie gestaag veranderende gemeenschap van *Mennonites* terug te voeren naar de opgepimpte idealen van het Zwitserse oerdoperdom.²⁸ Zo ook probeerden Voolstra en de zijnen dankzij de herinterpretatie van het vroeg Nederlandse anabaptisme de moderne mennist en zijn gemeente terug te leiden naar het bijbelse doperdom van Menno en de latere gemeenschappelijke belijdenissen. Dit alles overigens in het besef van de grote betrekkelijkheid van zowel het doperse heden, als zijn verleden:

Geest en geschiedenis, Christus en kosmos zullen eenmaal samenvallen.
Dat er dan sprake zal zijn van een andere identiteit dan de doopsgezinde,
zal hopelijk ook de doopsgezinden zelf niet verbazen.²⁹

Kom nog eens om zo'n (zelf)relativerend en ontvullend inzicht! Ter onderstreping van die missie, zo is mijn interpretatie, verscheen vanaf de tweede jaargang van de *Bijdragen* in 1976 op het titelblad het logo van het duifje dat met een olijftak aan komt vliegen als brenger van de Vrede Gods. Dat gaf niet enkel of zomaar uitdrukking aan het positieve, redelijke of samenbindende van de DHK-boodschap. Dankzij de historische herkomst representeerde het logo ook de ambities die dat duifje ooit in de Gouden Eeuw had gesymboliseerd, namelijk het thuisbrengen van het verdeelde doperdom rond één gemeenschappelijk belijdenis – destijds betrof dat het befaamde *Olijf-tacxken* uit 1627.³⁰

GESCHIEDSCHRIJVING VAN MIDDEL NAAR DOEL

Het is de vraag nu of die missie van de DHK-grondleggers ook werkelijk effect heeft gesorteerd. Ik ben geneigd tot een zeer aarzelend ja, althans afgaand op het blijvende, grote historische besef onder doopsgezinden, wat uniek in Nederland mag heten. Wat de redacteuren van de oude reeks *Bijdragen* herhaaldelijk opbrak: gebrek aan belangstelling, is de Doopsgezinde Historische Kring, bestuur en redactie, wel gelukt: sinds jaar en dag schommelt het ledental zo rond de 600! Ook het logo met het duifje heeft de tand des

tijds doorstaan. Maar of de *DB* waarlijk ook een historische leidsman is gebleken in het hervinden en bijsturen van de doopsgezinde identiteit die volgens Sjouke Voolstra slechts gestoeld was op ‘een kreupel rijmpje op een Mak-kums wandbord’, waag ik ernstig te betwijfelen.³¹ De broederschap vraagt nog steeds: wie zijn wij, en hoe profileren wij ons in de marge van een seculiere natie? Mijns inziens behoort dat zoeken naar identiteit zelfs tot de kern van het historische en dus ook moderne doperdom. En alle goede bedoelingen der eerste generatie redacteuren ten spijt is de nieuwe reeks van de *DB*, zacht wiekend op veranderende tijden, toch stilletjes haar eigen weg gegaan, zonder evenwel de verantwoordelijkheid jegens de eigen kerkelijke achterban te veronachtzamen.

Paradoxaal genoeg heeft Voolstra zelf van harte meegewerkt aan het ondermijnen van zijn menniste missie. Want al in 1981 besloot het toenmalige DHK-bestuur om ook niet-doopsgezinden in de redactie toe te laten.³² Dat gebeurde daadwerkelijk in 1984 toen de overleden Jaap Jacobszoon binnen de redactie vervangen werd door de bij Mellink gepromoveerde kerkhistoricus Wiebe Bergsma, over wie in de redactienotulen dan ook expliciet vermeld werd dat hij weliswaar ‘niet Doopsgezind, maar Nederlands Hervormd was, en Fries’, wat kennelijk een extra aanbeveling was.³³ Sindsdien zou het doperse gehalte van de redactie van steeds ‘bedenkelijker allooi’ worden.³⁴ De nu zittende redactie bestaat uitsluitend nog uit historici – de doopsgezinde predikanten en theologen zijn verdwenen.³⁵ Alleen Anna Voolstra en ik – twee halfbakken pseudo-dopo’s met wat oude familiepapieren – proberen het specifiek doopsgezinde belang nog te bewaken!

Het is met die DHK-doelstelling, vrees ik, echt misgegaan met mijn komst. Hoe dat ooit zijn beslag kon krijgen, moet nu dan ook maar uit de doeken worden gedaan. Om bij het begin te beginnen: op een avond in juni 1985 stond Sjouke Voolstra ineens op mijn stoep. Ik kende hem slechts oppervlakkig van de befaamde Zaal Mennonitica in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, Singel 425, waar toen de bijna vertrekkende conservator Simon Verheus zijn goed geluimde scepter zwaaide als netwerker in het doopsgezinde wereldje.³⁶ De rijzige bezoeker begroette mij op z’n Voolstra’s: ‘Dag, je zult wel verbaasd zijn mij hier te zien, maar jij moet lid worden van de redactie van de *Doopsgezinde Bijdragen*’. Punt, zonder omhaal. Vele uren, en na de koffie, ook vele berenburgers en sigaretten later waren we zijn boodschap eigenlijk al vergeten, omdat we tot de ontdekking waren gekomen dat zijn echtgenote, Trynke Bottema (die jarenlang als eindredacteur nauw bij de *Bijdragen* betrokken is geweest) en ik ooit jaargenoten waren van de Rijks Kweekschool in

Lecuwarden. Sindsdien raakten wij bevriend. Mijn antecedenten verontrusten hem kennelijk niet. Ik was sinds 1964 uit het doopsgezinde nest gevallen, en zou als een ongelovige Thomas door het leven gaan, die zich na verloop van tijd halfzacht doopsgezind-gezind ging noemen. Voolstra's doperse missie kwam nog meer in het gedrang toen de redactie ten prooi viel aan een proces van verdere ontddopering. Dat lag niet eens zo zeer aan 'cultuurdoper' Bonny Rademaker-Helfferich, onze oud-voorzitster en samenstelster van het onvolprezen register op de oude en de nieuwe *Bijdragen* (2002), maar met de komst van evenzeer gewaardeerde historici als Anton van der Lem, Daan de Clercq en Jelle Bosma triomfeerde de historische focus steeds nadrukkelijker over de slinkende zendingsdrang. Terwijl buiten het blikveld van de DHK, tot Voolstra's ergernis, de broederschap lijdzaam leek toe te kijken hoe God op wolliger winden uit Witmarsum dreigde weg te waaien, had inmiddels onder zijn waakzaam oog de doperse geschiedschrijving zich geruisloos los gezongen van de historie als middel tot geschiedenis als doel.

De meningen en manco's van Menno en de zijnen, diens malicieus gemaltraiteerde menigte van martelaren, en de massa 'stillen in den lande' zouden geleidelijk aan in de *Bijdragen* steeds meer de latere generaties van zwijgend rijke belanghebbenden in goed en geld, handel en industrie, alsmede ook het stille intellect en de kiene creativiteit ten faveure van cultuur, zelfverheffing en volksopvoeding naast zich moeten dulden. Volgens de trend van de tijd ging de kerkgeschiedschrijving, zeker de onze, langzaam maar zeker over in een religiegeschiedenis van een markante minderheid, waarbij niet meer de geschiedenis van het kerkelijk instituut en de leer het primaat hadden, maar vooral het terrein van de cultuur- en kunsthistorie, de ideeën- en mentaliteitsgeschiedenis betreden werd, gerelateerd aan de sociaal-economische en staatkundige ontwikkelingen.³⁷ De blik werd meer multidisciplinair naar buiten gericht, de horizonten werden breder door de doperse historiografie explicieter dienstbaar te maken aan de Nederlandse religie- en cultuurgeschiedenis, waarmee desalniettemin ook het doopsgezinde belang gediend werd.³⁸

Die verschuiving in doelstelling, die zelfs na raadpleging van de DHK-achterban statutair werd vastgelegd, was door mij in 1988 al bepleit met een heus beleidsstuk van zestien bladzijden dik!³⁹ Een nieuwe voorzitter moet nu eenmaal direct een duidelijk geurspoor afgeven. Dat sommige redactieleden niet gerust waren op mijn nieuwe rol, blijkt zonneklaar uit de notulen van de redactievergadering van 7 september 1987, waarvan secretaris Jaap Brüsewitz had opgetekend: 'Piet Visser wordt voorzitter, met alle consequenties van dien!'

Drie voorbeelden van het omslag van de *Doopsgezinde Bijdragen* in de negentiende eeuw.

Overigens had het veranderende klimaat waarin deze koerswijziging gestalte kon krijgen, zich al veel eerder aangekondigd. Vernieuwend in dat opzicht was het nog steeds fraaie jubileumboek uit 1980, over 450 jaar doperdom in Nederland, *Wederopers, menisten, doopsgezinden*. Dat boek, dat mede dankzij de gelijknamige tentoonstelling in Museum Catharijneconvent te Utrecht, dopers Nederland voorbeeldig in de historische etalage zette, smaakte naar meer.⁴⁰ De hierin behandelde culturele betrokkenheden van doopsgezinden heeft mede een impuls gevormd voor het kunst- en literatuurhistorische congres dat de DHK zou houden in oktober 1989 over doopsgezinden en kunst in de Gouden Eeuw.⁴¹ Ook van belang is geweest de *summerschool* van de Universiteit van Amsterdam, die ik met hulp van Sjouke Voolstra en Alastair Hamilton georganiseerd heb, en onder de titel ‘Mennonites in the Netherlands: from Martyr to Muppy (Mennonite Urban Professional People)’ van 31 augustus tot 4 september 1992 gehouden werd in gebouw Felix Meritis te Amsterdam. Daar stond de assimilatie- en emancipatiegeschiedenis van de Nederlandse doopsgezinden centraal, die vooral gedemonstreerd werd aan hun aandeel in kunst en cultuur, maatschappij en economie. Het in 1994 uitgebrachte Engelstalige boek, *From Martyr to Muppy*, dat de resultaten van dit vijfdaagse *event* bundelde, zou met name in Noord-Amerika veel belangstelling voor de Nederlandse geschiedenis genereren.⁴²

Deze *highlights* gingen gepaard met gaandeweg meer cultuur-, kunst-, politiek-, sociaal- en economiehistorische artikelen in het jaarboek. Daarbij werd de noodzaak steeds prangender om vakmensen van buiten het steeds kleiner wordende wereldje van doopsgezinde professionals bij de redactie en de productie van de *DB* te betrekken. Inmiddels was de aandacht van de zestiende eeuw al verschoven naar die voor de Gouden Eeuw, en de tijd van de Verlichting, de negentiende eeuw en, hoewel mondjesmaat nog, ook aspecten uit het jongste verleden aan bod kwamen. Tot slot zou in 1992 de overstap naar de historisch gespecialiseerde uitgeverij Verloren in Hilversum in een steeds professioneler en gelijker jaarboek resulteren.⁴³ In de afgelopen 38 jaar hebben we maar liefst 9.134 pagina’s volgeschreven. Bedroeg de gemiddelde omvang tot en met 1987 160 pagina’s, sindsdien zou dat aantal oplopen tot maar liefst 275 bladzijden per jaargang!

Ook nog op een andere wijze bleek de koersverandering van de late jaren tachtig effect te sorteren. Indachtig de oorspronkelijke doelstellingen om het eigentijdse doperdom te laten inspireren door zijn vroegste ontwikkelingen, verscheen direct al in 1974 een nieuwe reeks, *Doperse Stemmen* geheten. Tot 1986 kwamen daarvan met regelmaat nieuwe titels uit, zes in totaal. Het

waren handzame, toegankelijk en goed ingeleide boekjes met overwegend zestiende-eeuwse bronnen, die herschreven waren in modern Nederlands en bestemd voor gebruik in de gemeenten.⁴⁴ Daarna stakte de productie. Oorzaak daarvan was de teleurstellende ontvangst van deeltje 6, Menno's *Uyt Babel ghevloeden* dat door Wiebe Bergsma en Sjouke Voolstra was bezorgd. Het boekje werd gelanceerd op 25 mei 1986 tijdens een grote bijeenkomst van zo'n 1.000 mensen nabij het winderige Witmarsum. Daar werd in het kader van Menno's 'Uytganch uit het Pausdom', dat 450 jaar geleden was geschied, een gemeentedag gehouden. Vier man sterk waren we hoopvol de Afsluitdijk over gereden: Henk Smit, Sjouke Voolstra, Rein de Zeeuw en ik, om acht dozen 'Menno' voor slechts f 7,50 per stuk als voedselrijke bakbananen uit te venten. 'Paarlen voor de zwijnen – we stonden voor Jan-lul', brieste Voolstra op de terugweg namens het collectief dat een dikke kater rijker was. Wij hadden een omzet van welgeteld 10 stuks, waarbij inbegrepen waren de presentemplaren voor de burgemeester van de gemeente Wonseradeel en de Commissaris van de Koningin in Friesland. Het mennisme van Menno en de zijnen was niet meer echt aan de feestvierende doopsgezinden te slijten, zo moest ook Voolstra erkennen, zij het met grote tegenzin. Acht jaar later waagde hij alsnog één poging om Menno gemeentebreed onder de aandacht te brengen. Vooruitlopend op de grootse Menno-Simons-500-manifestaties in 1996 publiceerde hij eind 1994 nog een zeer programmatisch zevende deeltje van de *Doperse Stemmen* – het laatste: *Een gemeente van heiligen. De kenmerken van de ware kerk volgens Menno Simons*. In het woord vooraf refereerde hij nog aan het echec van 1986, en ging als volgt met een welhaast door mismoedigheid gevoed cynisme verder:

Wellicht kan deze uitgave behulpzaam zijn bij de hernieuwde, gemeenschappelijke doordenking van de doperse visie op de gemeente in een tijd dat kerk-zijn en doopsgezind-zijn hun vanzelfsprekendheid verliezen. Zonder de ernstige poging om zich te verplaatsen in de tijd en gedachten van Menno Simons zelf, kan de viering van zijn verjaardag gemakkelijk ontaarden in een fuifje zonder diepgang en nawerking. Dit boekje is bedoeld voor allen die zich niet tevreden stellen met een slechts anecdotische kennis van een van de belangrijkste geestelijke voorvaders van de doperse traditie in Nederland en die niet, vanuit een eigentijdse vooringenomenheid aangaande wat 'doopsgezind' heten mag en wat niet, een te vlug oordeel vellen over 'de vreemde Menno'.⁴⁵

Drie voorbeelden van het omslag van de *Doopsgezinde Bijdragen* 'nieuwe reeks' in de twintigste eeuw. Vooral de jaren zeventig versie, in baksteenbruin, wijkt af van de huidige vormgeving en *lay out*.

Vroeger komt nooit meer terug, maar het verleden, onze geschiedenis, blijft – naast de dood – de enige zekerheid in ons leven; die is van ons en delen wij gedeeltelijk met anderen. Het verleden, van wie of wat dan ook, kan nooit meer ongedaan gemaakt worden. Zo zijn de *Doperse Stemmen* inmiddels ook geschiedenis geworden, maar twee andersoortige nieuwe reeksen hadden inmiddels hun opwachting gemaakt: weliswaar niet onder auspiciën van de DHK, maar wel met onze kring als belangrijkste presentatie- en afzetkanaal. Dat betreft enerzijds de tekstuittavenserie van voornamelijk egodocumenten, *Manuscripta Mennonitica* (MM) uit 1997, waarin tot dusver zes delen zijn uitgekomen, en anderzijds de serie voor lokale geschiedenis, de *Doperse Documentaire Reeks* (DDR) die al van 1992 dateert en waarin vier delen zijn verschenen.⁴⁶

Eén aspect van het jaarboek is nog niet besproken, en dat betreft de spagaat van de redactie om zowel de oprechte amateur, de liefhebber van doperse geschiedenis, als de historische professional naar behoren te bedienen. Dat blijft een kwestie waar de redactie zich voortdurend van bewust is, maar die voor het ene nummer beter uitpakt dan voor het andere. Enerzijds moet een gevarieerde mix van artikelen dat bevorderen, anderzijds is in dat kader ook zo af en toe de *lay out* aangepast, terwijl het aantal illustraties gestaag is gegroeid.⁴⁷ Toch is het evident dat er in die veertig jaar DHK eigenlijk nooit concessies zijn gedaan aan het wetenschappelijk gehalte van het jaarboek.

Een andere kwestie van voortdurende zorg blijft tenslotte de planning. Hoe hoog ik ooit beleidsmatig ook van de toren geblazen heb om prioriteiten te stellen, nieuwe rubrieken in te voeren, en aan lange termijnplanning te doen, de doperse werkelijkheid was en is eigenlijk nog even weerbarstig als toen Cool en Harting daar 150 jaar geleden al mee kampten: hoe komen we aan goede en voldoende kopij die bovendien tijdig arriveert? Is de portefeuille soms halverwege de zomer nog steeds leeg, zodat eindredacteur Jelle Bosma bezorgde mailtjes naar mij begint te sturen, dan blijkt zich toch meestal binnen een maand of drie-vier een soort wondertje te voltrekken. En, hoewel dat uit mijn mond schijnheilig klinkt, weet ik zeker dat in die voortdurende redactionele beproeving het de Heilige Geest is, die, vaak via Zaal Mennonitica, altijd weer soelaas biedt. Dankzij onze eigen netwerkjes en met name die plek, waar een hele schare van vrijetijdsonderzoekers en academische professionals van binnen en (meestal) buiten de doperse wereld zich in de oude drukken en handschriften verdiept, krijgen we altijd weer een hele jaargang vol.

Zoals het nieuwkomers betaamt, heeft de vanaf 2010 presiderende DHK-voorzitter Anna Voolstra, die tevens deel uitmaakt van de *DB*-redactie, on-

middellijk het plan gelanceerd om regelmatig themanummers te organiseren, ten einde de continuïteit beter te kunnen waarborgen. Het effect daarvan was reeds zichtbaar in de vorige jaargang, nummer 38, die grotendeels gewijd was aan de doopsgezinde identiteit sedert de negentiende eeuw. De volgende jaargang van 2014 zal het thema van doopsgezind Nederland en de Tweede Wereldoorlog tot onderwerp hebben. Een nieuw tijdperk heeft zich al weer aangekondigd en dat is dan ook een goed moment voor mij om in 2014 met veel vertrouwen de eindredactionele pen over te dragen.

Het moge duidelijk zijn. Mensen en meningen komen en gaan, theologen en gemeenteopvattingen, hooggeleerden en paradigma's vergaat het al net zo. Ook voor redacteurs met hun bevlogen- en behepteden is geen blijvende plek op aarde. Desondanks wens ik de jubilerende Doopsgezinde Historische Kring en haar *Doopsgezinde Bijdragen* een vitaal en vooral ook lang en rekkelijk leven toe. Mocht desalniettemin daarvan het einde ooit in zicht komen, dan zullen we dat in alle *Gelassenheit* moeten aanvaarden, omdat we dan weten voor eeuwig te zullen herrijzen in de menniste hemel van onze geschiedschrijving, de onvolprezen Doopsgezinde Bibliotheek!

NOTEN

1 Zie de verslagen van beide bijeenkomsten achterin *Doopsgezinde Bijdragen* 1 (1975), 122-124 (hierna: *DB*). 'Jaarlijks zullen er Mededelingen (naar een passender naam wordt nog gezocht) verschijnen waarin artikelen, boekbesprekingen, korte aankondigingen, wetenswaardigheden, verenigingsnieuws zullen worden opgenomen.' De *founding fathers* hadden aanvankelijk dus een wat laagdrempeliger, wellicht zelfs krantachtig periodiek voor ogen.

2 Sjouke Voolstra, 'Doopsgezinde Historische Kring, 25 jaar van dienstbaarheid', in: *DB* 26 (2000), 9-20.

3 Pieter Cool (1807-1891) zou na vier jaar in Purmerend te hebben gestaan vanaf 1836 de rest van zijn leven voorgaan in Harlingen. Hij bleef tot 1870 aan als redacteur van *DB*. Hij was de richting van de moderne theologie zeer toegedaan, en een fervent alcoholbestrijder. Zie *The Mennonite Encyclopedia* I, 707 (hierna: *ME*). Dirk Harting (1817-1892) stond van 1844 tot 1888 in Enkhuizen en was een respectabel nieuwtestamenticus, die in 1863 o.a. een Grieks-Nederlands woordenboek op het Nieuwe Testament publiceerde. Hij was lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en ontving in 1849 een eredoctoraat van de Universiteit van Utrecht. Daarnaast was hij een van de oprichters van de *Enkhuizer Courant* (1870), waarvoor hij veel artikelen schreef. In verband daarmee gaf hij toen ook het redacteurschap van *DB* prijs. Zie *ME* II, 667. De eerste uitgever van de *Bijdragen* was de in de boekenwereld befaamde antiquaar en veilinghouder Frederik Muller (1817-1881), de jongste zoon van oud Seminariumhoogleraar Samuel Muller. Piet Visser, "Indefessus Favente Deo". Frederik Muller als onvermoeid begunstiger der doopsgezinde geschiedenis, in: Marja Keyser, J.F. Heijbroek & Ingeborg Verheul (red.), *Frederik Muller (1817-1881); leven & werken* (Zutphen, 1996), 11-25, m.n. 22. Cool en Harting hadden overigens al veel eerder meegewerkt aan een soort voorloper van de *DB*, de drie onder redactie van

Douwe Simons Gorter, predikant te Balk, uitgebrachte bundels met artikelen, die telkens licht afwijkende titels droegen: (I) *Godsdienstige lectuur voor doopsgezinden*, (II) *Godsdienstige lectuur tot bevordering van christelijke kennis en godzaligheid*, en (III) *Doopsgezinde lectuur tot bevordering van christelijke kennis en godzaligheid* (Sneek, Van Druten & Bleeker, 1854, 1856 en 1858).

4 *DB* 1 (1861), ‘Voorrede’, IV-VIII. Als inspirerend voorbeeld fungeerde niet de *Godsdienstige Lectuur*-reeks van D.S. Gorter (zie noot 3), maar de drie daaraan voorafgaande deeltjes van hun beider leermeester, Samuel Muller, *Jaarboekje voor de Doopsgezinde Gemeenten* (Amsterdam, M. Schooneveld en Zn., 1837, 1840 en 1850), waarin naast kerknieuws ook artikelen waren opgenomen.

5 Piet Visser, ‘“Eenvoudige deftigheid”. Het ideaal en imago van beschaving bij de doopsgezinden in de eerste helft van de negentiende eeuw’, in: *DB* 38 (2012), 61-88; zie voor voorbeelden van bekende 19e-eeuwse doopsgezinden de biografische artikelen in: *Gedoopt! DB* 36 (2011), 143-196.

6 Het per provincie uitgewerkte overzicht van doopsgezind Nederland is achterin het eerste nummer van *DB* (1861) opgenomen, 190-194.

7 Een dergelijke praktijk was de gewoonste zaak van de wereld omdat die destijds ook usance was in de vele leesgezelschappen. Zie o.a. M. Mathijsen, *Het literaire leven in de negentiende eeuw* (Leiden, 1987), 44-54; B. de Vries, *Een stad vol lezers; leescultuur in Haarlem 1850-1920* (Nijmegen, 2011); A. Lubbers, ‘“Weinig meer dan hun naam...”’. Nieuwe inzichten over vroeg negentiende-eeuwse Noord-Nederlandse leesgezelschappen’, in: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 18 (2011), 171-189.

8 ‘Voorbericht’, in: *DB* (1867), III-IV. Met hoeveel goede hoop deze nieuwe doorstart omringd was, blijkt wel uit het feit dat men de *Bijdragen* van 1876 de toevoeging ‘Nieuwe Serie’ meegaf – het formaat was iets kleiner geworden – en dienovereenkomstig liet men de jaargangtelling opnieuw weer bij één beginnen!

9 Beide redacteuren hadden begin 1870 hun klus overgedragen aan De Hoop Scheffer; zie het voorwoord tot *DB* 1870, dat van 1 november dateert. Gelet op die datum ligt het voor de hand te veronderstellen dat deze jaargang daadwerkelijk pas begin 1871 op de markt kwam. Dat zou ook het uitblijven van enige uitleg kunnen verklaren waarom een officiële jaargang 1871 achterwege was gebleven. De redactiewisseling was vermoedelijk ook nog gepaard gegaan met problemen met uitgever Kuipers die mogelijk een te groot zakelijk risico liep met de kennelijk nog steeds niet goed lopende titel. Dat zou kunnen verklaren waarom met ingang van 1872 G.L. Funke te Amsterdam als mede-uitgever optrad. Toen ook verkreeg het jaarboek een sierlijk voorblad, vervaardigd door de bekende lithograaf Gustaaf Leonardus Adolf Amand uit Amsterdam. Jakob Gijsbert de Hoop Scheffer (1819-1894) was in 1860 tot hoogleraar aan het Seminarium benoemd; in 1877, toen het Athenaeum Illustre tot Universiteit van Amsterdam werd verheven, kwam hij daar tevens op de leerstoel kerkgeschiedenis terecht. *ME* II, 806-807.

10 S. Cramer, ‘Bij Prof. Scheffer’s laatste arbeid voor de *Bijdragen*’, in: *DB* 34 (1894), 2-3. Samuel Cramer (1842-1913), kleinzoon van Samuel Muller, was als zeer getalenteerd leraar, auteur en theoloog De Hoop Scheffer in 1890 aan het Seminarium opgevolgd. Reeds vanaf de eerste jaargang van de *DB* behoorde hij tot de *incrowd* van geregelde scribenten. Cramer ook had het plan opgevat om samen met zijn latere opvolger Kühler dat geschiedkundige werk, waar De Hoop Scheffer nooit aan toe was gekomen, te schrijven, waarvoor hij al veel materiaal had verzameld. Zijn verslechterende gezondheid en spoedige dood hebben dat evenwel verhinderd. *ME* I, 731-732.

11 Met ingang van 1882 was de firma E.J. Brill te Leiden de vaste uitgever geworden, en bleef dat tot aan het einde van de reeks in 1919. Aanvankelijk bleef de oude omslag gehandhaafd (weliswaar gelithografeerd door Mulder te Leiden), maar met ingang van jaargang 1883, was de lay-out van de omslag gemoderniseerd, en prijkte sindsdien de naam van de redacteur zowel op de

voorkant als op de rug. Redacteur Cramer was van meet af aan de jaargangen gaan nummeren, en beschouwde jaargang 1894 – ieder jaar meegerekend – als de 34ste. Had hij de feitelijk verschenen jaargangen geteld, dan had jaargang 1894 evenwel nummer 32 moeten zijn. Pas toen Karel Vos was begonnen het register van de *DB* samen te stellen, dat in 1912 verscheen, was men erachter gekomen dat Cramer misgeteld had: ‘Deze 51ste jaargang heet zoo om de volgorde niet te verbreken; hij moest eigenlijk de 49ste heeten, daar de Doopsgezinde Bijdragen voor het eerst in 1861 uitgegeven, maar in 1866 en 1871 niet verschenen zijn.’ Verso titelblad *DB* 51 (1911).

12 Waarom het drie jaar geduurd had alvorens er eindelijk een nieuwe jaargang verscheen, verklaarde Kühler niet in zijn voorrede. Wel motiveerde hij de beperking tot uitsluitend historische artikelen. Eerder hadden ook meer populair beschouwende, soms zelfs historisch fictionele bijdragen tot de inhoud behoord, maar daartoe achtte hij de *Doopsgezinde jaarboekjes*, de *Geschriftjes ten behoeve van de doopsgezinden in de verstrooiing* en de *Zondagsbode* meer geëigend. Willem Johannes Kühler (1874-1946) was Cramer op 1 september 1912 aan het Seminarium opgevolgd. Hij zou de eerste worden die na Blaupot ten Cate tussen 1932 en 1950 een nieuwe, maar onvoltooid gebleven *Geschiedenis van de doopsgezinden in Nederland* zou publiceren, in drie delen. Het laatste, postuum verschenen deeltje betrof enkel één hoofdstuk (over het gemeentelven) van het vervolg over de periode 1600-1735.

13 Kühler, tevens hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, telde niet veel sympathisanten onder de broederschapsbestuurders. Hij was minder sociabel dan zijn voorgangers en vond evenmin veel weerklink bij het geringe aantal studenten. Hij zou maar één proefschrift afleveren, dat van W.J. Kooiman over de geschiedenis van het Nederlandse Lutheranisme. Voorts had hij nogal de neiging zich aan tal van bestuurlijke verplichtingen te onttrekken, zoals het belangrijke ambt van secretaris van de ADS, wat tot dan toe altijd deel had uitgemaakt van het takenpakket van de hoogleraar. De zwakke gezondheid van zijn echtgenote leek hem weliswaar parten te spelen, maar *inside* roddel verweet hem luiheid en tijd- en geldverkwisting aan zijn verzamelwoede van antiquiteiten en andere *things of beauty*. De *Bijdragen* zou hij hebben gestaakt wegens het ontbreken van ‘bevoegde medewerkers’ – boze tongen stelden simpel dat hij ‘de Bijdragen om hals had gebracht en zijn hoofdtaak, de geschiedschrijving schromelijk verwaarloosde.’ Zie hierover Chr.P. van Eeghen, ‘Wilhelmus Johannes Kühler (Amsterdam, 8 December 1874-Leiden, 18 November 1946)’, achterin: W.J. Kühler, *Geschiedenis van de doopsgezinden in Nederland; gemeentelijk leven 1650-1730* (Haarlem, 1950), 71-74. Overigens, wie ‘s mans productie overziet, moet wel tot de conclusie komen dat verwijten van luiheid nogal misplaatst waren.

14 De initialen staan voor: ‘Een Van De Bedienaars Van Gods Woord Onder de Menniste Lidmaten Te Utrecht, namelijk, Marten Schagen Pieters Zoon Van Alkmaar.’ Blijkens een zeer haastig geschreven titelblad met inleiding-in-klad van totaal 16 pagina’s (ms. A 755 h uit het archief van de VDGA), was als uitgever voorzien Willem Jan Reers te Utrecht. Blijkens een los aanvullend kladje, met als titelvariant: *Boek- en Historiezael der Nederlandsche Doopsgezinden of der Mennoniten*, dacht Schagen – uitgaande van een octavoformaat – aan een maandblad van 4 bladen (katernen van 16 pagina’s), ofwel 64 bladzijden, dan wel aan een kwartaalschrift van 12 bladen, ofwel 192 bladzijden. Dat was ook de gemiddelde omvang van een ander kwartaalschrift, de *Godgeleerde vermakelykheden*, dat Schagen in de jaren dertig al op de markt had gebracht. Zie hierover Piet Visser, “Redelyke regtzinnigheid.” Prolegomena over de betekenis van Marten Schagen (1700-1770) voor de Nederlandse Verlichting?, in: Lies Brussee-van der Zee et al. (red.), *Balanceren op de smalle weg; opstellen aangeboden aan Kees van Duin, Alle Hoekema en Sjouke Voolstra bij hun afscheid van het Doopsgezind Seminarium* (Zoetermeer, 2002), 216-284, m.n. 234 en 275, noot 86.

15 Geciteerd naar Visser, ‘Prolegomena’, 234.

16 In datzelfde jaar 1751 publiceerde hij onder meer twee catechetische werkjes, en was hij druk bezig met de vertaling uit het Engels van de omvangrijke *XX godvrugtige bespiegelingen* van Benjamin

Bennet (2 dln., 1751-1753); zijn gemeente was in twee kampen verdeeld, een lammistisch en een zonnistisch deel, wat altijd veel tact vergde, ook wat betreft de omgang met zijn collega Van Heijningen die tot de lammistische bloedgroep hoorde. Zie voor Schagens moeilijkheden: Visser, 'Prolegomena', 235-236; zie voor de indrukwekkende omvang van zijn productie: *idem*, Bijlage I, 248-252.

17 In het toenmalige Staatsmuseum der Geschiede van de DDR, aan Unter den Linden te Oost-Berlijn, vormden Boerenoorlog en Munster de propagandistische oerknal van de nog jonge socialistische staat.

18 Zie hierover: S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden; geschiedenis van de doperen in de Nederlanden 1531-1675* (Leeuwarden & Hilversum, 2000), 22-23. Pionierswerk leverde ook George Hunston Williams, wiens sedert 1962 meer dan verdubbelde derde druk van *The Radical Reformation* (Kirksville, MO, 1992), als standaardwerk fungeert. Ondertussen is de polygenesis-these door auteurs als Arnold Snyder en Andrea Strübind al weer behoorlijk gerelativeerd en aangepast. Zie James M. Stayer, 'Introduction', in: J.D. Roth & J.M. Stayer (red.), *A companion to anabaptism and spritualism, 1521-1700* (Leiden & Boston, 2007), xv-xix, het handboek waarin de neerslag van deze historiografische ontwikkelingen duidelijk is waar te nemen.

19 A.F. Mellink publiceerde een baanbrekend boek over *De wederdopers in de Noordelijke Nederlanden 1531-1544* (Groningen & Djakarta, 1954; herdruk Leeuwarden, 1981); hij was ook de belangrijkste leverancier van archivalische bronnenuitgaven in de nieuwe Brill-reeks, *Documenta Anabaptistica Neerlandica* (DAN), die in 1969 in het leven was geroepen door CUDAN (de Commissie tot Uitgave van de Documenta Anabaptistica Neerlandica). CUDAN beoogde een omvangrijk corpus van doperse teksten (tot 1648) te publiceren, in navolging van de vroegere 10-delige reeks onder redactie van S. Cramer en F. Pijper, *Bibliotheca Reformatoria Neerlandica* ('s-Gravenhage, 1903-1914); elders in Europa publiceerde men vergelijkbare reeksen *Täuferakte*. De nieuwe hoogleraar op de leerstoel Anabaptistica van de Universiteit van Amsterdam, Irvin B. Horst, secretaris van CUDAN, behoorde tot een van de initiatiefnemers van DAN. Mellink zou maar liefst vier van de tot 2002 zeven verschenen tekstedities voor zijn rekening nemen. Het mededelingenblad van deze doperse documentencommissie, het *CUDAN Bulletin*, dat tevens een bibliografische functie vervulde, was reeds in 1981 een zachte dood gestorven.

20 Toen H.W. Meihuizen in 1976 zijn functie van lector aan het Seminarium had neergelegd, en zich dientengevolge ook had teruggetrokken uit de redactie van de *Bijdragen* – de 'nestor onder de doopsgezinde historici' was inmiddels al 70 jaar geworden – werd hij opgevolgd door Irvin B. Horst, die sinds het eerste uur reeds zitting had in het bestuur van de DHK. Dirk Visser, 'Redactioneel', in: *DB* 3 (1977), 7. Horst had aan Eastern Mennonite College (nu University) te Harrisonburg, VA, een bachelor in de theologie behaald, maar was later geschiedenis gaan studeren, o.a. bij Jan Romein aan de Universiteit van Amsterdam. Dirk Visser, een tijdlang student-assistent van Horst, zou zijn theologische studie niet voltooiën. Jacobszoon was predikant in Haarlem, Kuipers in Grouw, en Voolstra in Middelburg.

21 S. Voolstra, 'Voortdurende beeldenstorm; doperse geschiedschrijving en doopsgezinde identiteit', in: *DB* 15 (1989), 16.

22 S. Voolstra, 'Doopsgezinden, opposanten en geestverwanten', in: *DB* 20 (1994), 10.

23 Dit was een geliefd onderwerp tijdens de vele zeiltochten die we samen gemaakt hebben. Hoewel we het hierover nooit eens werden, mis ik nog steeds die geestrijke hersenoefeningen, meestal in een indommelende jachthaven onder een verzinkend avondrood met mast tikkend want en zacht klinkende glaasjes.

24 Voolstra, 'Voortdurende beeldenstorm', 16 en 19.

25 Voolstra, 'Voortdurende beeldenstorm', 19-20. Hij zou zich niet alleen tot een groot Menno Simonskenner ontwikkelen, maar ook tot een sympathisant van het belijdend, meer orthodoxe doperdom van Oude Vlamingen e.d.

26 Deze missie klinkt ook duidelijk door in het handboek van Samme Zijlstra uit 2000, bij de

totstandkoming waarvan hij nauw betrokken was: *Om de ware gemeente en de oude gronden; geschiedenis van de dopers in de Nederlanden 1531-1675*. Alleen al de hoofdtitel spreekt boekdelen.

27 Voolstra was zijn carrière aan het Seminarium in 1981 begonnen als docent christelijke geloofs- en zedenleer. In 1988 zou hij na het vertrek van Horst aan de Universiteit van Amsterdam tevens de leerstoel geschiedenis van het Nederlandse doperdom aanvaarden, een vak dat hij eerder al aan het Seminarium doceerde na de dood van Jacobszoon in 1983. De pastor en theoloog werd tevens historicus – een combinatie die wat hem betrof slechts één doel diende, zodat de historicus dan ook herder en godgeleerde bleef. Zie mijn biografische schets ‘Sjouke Voolstra. “De Schrift niet allemans dinck en is”’, in: Brussee-van der Zee et al. (red.), *Balanceren op de smalle weg*, 19-27.

28 De tekst van de *Anabaptist Vision* was eerst uitgesproken op een vergadering van de ‘American Society of Church History’ in december 1943. Sinds de publicatie ervan in het aprilnummer van *The Mennonite quarterly review* van 1944, zou het een inspirerende richtlijn vormen voor het veranderende Noord-Amerikaanse geloofsleven. Zie: Albert N. Keim, *Harold Bender 1897-1962* (Scottsdale, PA & Waterloo, Ont., 1998), 306-331. In Nederland verscheen er in 1948 als uitgave van de Doopsgezinde Vredesgroep een vertaling van door Carl F. Brüsewitz, *De Doperse Visie*, maar hier zou het pamflet vrijwel geen effect sorteren. Curieus is dat terwijl elders in Noord-Amerika de invloed van Bender begon te tanen, en de historische fundamenten van Benders *Vision* door de jonge generatie historici van de *Radical Reformation* ondermijnd werden, er in Nederland in 1988 door de Vredesgroep nog een herdruk van werd uitgebracht, voorzien van een voorwoord van A.G. van Gilse.

29 Voolstra, ‘Voortdurende beeldenstorm’, 23.

30 Het duifje is afgebeeld op de titelpagina van de editie 1636: *Olijff-tacxken, of schriftuerlijcke aenwysingh, over wat lieden den vrede Godts staet* (Haarlem, Th. Fonteyn / Amsterdam, Jan Albertsz, 1637). Een afbeelding ervan staat in S. Groenveld, J.P. Jacobszoon & S.L. Verheus (red.), *Wederdopers, menisten, doopsgezinden in Nederland 1530-1980* (Zutphen, 1980), 75.

31 Op de dag dat de DHK haar 40-jarig jubileum vierde in Amersfoort, 5 oktober 2013, werd in Leeuwarden de Menno Simonslezing gehouden, bij welke gelegenheid het kinderboek van Mireille Geus werd gepresenteerd: *De andere weg* (Haarlem, Gottmer, 2013). Het boek is geïnspireerd op de geschiedenis van de in 1573 geëxecuteerde martelares Macyken Wens. Nogal komisch – in ieder geval anachronistisch – is dat daarin op p. 40 verteld wordt hoe dochter Nelleken, de hoofdfiguur uit dit zestiende-eeuwse doperverhaal, de wandbordspreuk memoreert die haar vader haar geleerd had. Het arme kind kon toen nog niet weten dat ds. S. Smeding dat motto pas vier eeuwen later, omstreeks 1963, in Makkum zou laten bakken.

32 Omstreeks 1982 was Jaap Brüsewitz als onvervalste doopsgezinde bij de redactie gekomen. Hij was vanaf 1978 student-assistent van professor Horst geweest, in 1981 afgestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam, en sedertdien predikant van de gemeente Haarlemmermeer te Hoofddorp. Zijn dissertatie-onderzoek naar het zonnistische doperdom, begonnen bij Voolstra, is tot dusver onvoltooid gebleven.

33 Wiebe Bergsma, die begin 2013 aankondigde na 29 jaar het redacteurschap van *DB* neer te leggen, was in 1983 aan de Rijksuniversiteit Groningen gepromoveerd op het proefschrift: *Aggaeus van Albada (c. 1525-1587), Schwenckfeldiaan, staatsman en strijder voor verdraagzaamheid*.

34 De komst van de ex gereformeerde Samme Zijlstra in 1987, eveneens in 1983 bij Mellink gepromoveerd op een studie over *Nicolaes Meyndertsz van Blesdijk; een bijdrage tot de geschiedenis van het Davidjorisme*, werd het daaropvolgende jaar nog enigszins dopers gecompenseerd door het toetreden tot de redactie van Bonny-Rademaker-Helfferich en Gerke van Hiele die slechts een paar jaar bleef.

35 Zie het lijstje van namen voorin dit nummer. In de loop der jaren zijn bij de redactie aangeschoven (en deels na verloop van tijd ook weer gegaan – zie de asterisk): Anton van der Lem

(1993)*, Daan de Clercq (1999), Annelies Verbeek (2000)*, Jelle Bosma (2002), Anna Voolstra (2005), Jaap de Jong (2006), Sjoerd Bijker (2007)*, Yme Kuiper (2007), en Mirjam van Veen (2011). Laatstgenoemde, eveneens hoogleraar kerkgeschiedenis aan de VU en modern PKN'er, is bijkans de enige nog die de redactie op een stichtelijk spoor dient te behouden – die herderlijke verantwoordelijkheid wordt haar althans ongevraagd toegeschoven.

36 Ik heb er sedert 1983 enkele jaren doorgebracht voor mijn onderzoek naar leven en werk van de gebroeders Schabaelje, waarop ik in 1988 gepromoveerd ben, het jaar ook waarin ik Simon Verheus zou opvolgen, na een vacature van drie jaar. Van klant van de Doopsgezinde Bibliotheek werd ik toen filiaalhouder.

37 Deze paradigmatische verschuivingen binnen het vak kerkgeschiedenis zouden later *in extenso* doorklinken in het gezaghebbende handboek van Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum, 2005). Zij stellen in de 'Proloog' op p. 16 onder meer: 'Wij beschouwen religiegeschiedenis als een vorm van cultuurgeschiedenis in de breedste zin van het woord [...] Toch richt onze belangstelling zich niet primair op de afzonderlijke religies, maar op de gestalte die religie in de cultuur en samenleving heeft aangenomen en de vormen waarin zij zich in ruimte en tijd heeft gemanifesteerd.'

38 Luidde tot 1988 de doelstelling van de DHK nog dat de studie van en bezinning op de traditie ten dienste stonden '*van gemeente en broederschap*', sindsdien werd dat als volgt geformuleerd: 'ten dienste *van de kerkhistorie in het algemeen en de Doopsgezinde Broederschap in het bijzonder*'. Vanaf 2005 werd dit nog uitgebreid tot: 'ten dienste *van de kerk- en cultuurhistorie in het algemeen en de Doopsgezinde Broederschap in het bijzonder*' (mijn cursiveringen).

39 Het stuk heette: 'D.B. – D.V.? Aanzetten voor een herijking en bijstelling van het redactionele beleid op basis van een korte evaluatie van veertien jaargangen Doopsgezinde Bijdragen.'

40 De redactie werd gevoerd door Simon Groenveld, Jaap Jacobszoon en Simon Verheus, die tevens deel uitmaakten van de jubileumcommissie. Voor het eerst in de doperse historiografie werden uiteenlopende aspecten van het Nederlandse doperdom, zowel thematisch als chronologisch geordend, tegen de achtergrond van de maatschappelijke en staatkundige ontwikkelingen behandeld. Dit ook rijk geïllustreerde boek dat voor een breed publiek geschreven was, zou direct navolging vinden. In 1982 verscheen eveneens bij uitgeverij De Walburg Pers in Zutphen een qua formaat en *lay out* identiek boek over de geschiedenis van de Remonstranten; een jaar later, in 1983 ter gelegenheid van een Lutherherdenking, gaven ook de Lutheranen een vergelijkbaar werk uit. De gelijknamige tentoonstelling, voorzien van een catalogus waarin 148 objecten beschreven zijn, vond plaats van 27 september tot 1 december 1980.

41 Aanleiding vormde de herdenking van de 350-jarige vereniging van Vlamingen, Friezen en Hoogduitsers in Amsterdam. De lezingen werden verzameld in *DB 16* (1990), die voor het eerst in de geschiedenis van het jaarboek een fraaie stofomslag in kleur kreeg, waarop het toen juist door Museum Boymans van Beuningen verworven schilderij van Karel van Mander is afgebeeld, de Doortocht door de Jordaan (1605). Tevens was er van 27 oktober tot 24 november in de Universiteitsbibliotheek een tentoonstelling ingericht van zeldzame boeken en prenten uit de Doopsgezinde Bibliotheek. Zie de catalogus van Piet Visser, *Van offer tot opera; doopsgezinden en kunst in de zeventiende eeuw* (Amsterdam, 1989).

42 Piet Visser, Alastair Hamilton & Sjouke Voolstra, *From martyr to muppy (Mennonite urban professionals) a historical introduction to cultural assimilation processes of a religious minority in the Netherlands: the Mennonites* (Amsterdam, 1994).

43 De Doopsgezinde Historische Kring treedt als uitgever op; zij bezit ook het copyright. De eerste drie jaargangen van de *Bijdragen*, 1975-1977, werden geproduceerd door Lakerveld b.v. te Den Haag; van 1978-1989 werd het drukwerk verzorgd door Samsom-Sijthoff te Alphen aan de Rijn; twee jaar, 1990 en 1991, werd het zet- en drukwerk gedaan door Knijnenberg te Krommenie. Vanaf 1992 (al langer dan de helft van ons bestaan) is het jaarboek ondergebracht in het

fonds van Verloren te Hilversum die ook als uitgever een (klein) deel van de distributie voor zijn rekening neemt. Sindsdien is het omslag van baksteenbruin veranderd in meerkleurendruk.

44 Achtereenvolgens verschenen, onder eindredactie van Dirk Visser: *Doperse Stemmen* (DS) 1: H.W. Meihuizen, J.A. Oosterbaan & H.B. Kossen, *Broederlijke vereniging* (1974); DS 2: H.W. Meihuizen & J.P. Jacobszoon, *Menno Simons' Meditatie op de 25^e Psalm* (1976); DS 3: S. Voolstra, *Vreemdelingen en bijwoners; vredesgetuigenissen uit het Nederlandse doperdom* (1979); R.C. Oosterbaan-Lugt & I.B. Horst, *Melchior Hoffman, De ordonnantie Gods* (1980); DS 5: J. Brüsewitz, M.A. Krebbeer, I.B. Horst & S. Voolstra, *Confessie van Dordrecht 1632* (1982); DS 6: W. Bergsma & S. Voolstra, *Uyt Babel ghevloeden, in Jeruzalem ghetogen. Menno Simons' verlichting, bekering en beroeping* (1986).

45 S. Voolstra, *Een gemeente van heiligen; de kenmerken van de ware kerk volgens Menno Simons* (Amsterdam, 1994 – Doperse Stemen 7), 5. In het Menno-500 jaar publiceerde hij onder auspiciën van de Noordhollandse Doopsgezinde Sociëteit ook nog een handzaam en populariserend boekje, getiteld: *Menno Simons (1496-1561); leven, beeld en boodschap*, dat in een grote oplage op ruime schaal verspreid werd.

46 De DDR-reeks is een serie van het Doopsgezind Documentatiecentrum van de UB Amsterdam. Verschenen zijn studies over doopsgezinden in De Rijk (1992 – DDR 1), Edam (1993 – DDR 2), Utrecht (2003) (DDR 4), en de Friese Zuid-Westhoek (2007 – DDR 4). In de MM-reeks, uitgegeven vanwege de Doopsgezinde Bibliotheek (UB Amsterdam) en het Doopsgezind Seminarium, verschenen tekstedities over: Pieter Jansz (1851-1860) (1997 – MM 1), Cor Inja (1925) (2001 – MM 2), Eduard Simonsz Toens (1735-1749) (2005 – MM 3), Marten Martens (1794-1798) (2005 – MM 4), Focke Wigles Gorter (1736-1836) (2010 – MM 5), en Zaanse doopsgezinde hulp aan Joodse vluchtelingen (2011 – MM 6).

47 Ondertussen is het omslag steeds kleurrijker geworden. De typografie en de *lay out* van het jaarboek zijn sedert de lancering in 1975, enkele modificaties daargelaten, lang in zwang gebleven. De bladspiegel van de eerste drie jaargangen was iets luchtiger maar ook wat rommeliger dan die van de latere jaargangen; die eerste drie nummers hadden (naar voorbeeld van de Duitse *Mennonitische Geschichtsblätter*) ook eindnoten in plaats van voetnoten, waartoe in 1978 werd overgegaan. Pas met de 37ste jaargang van 2011 zijn de opmaak en *lay out* het meest drastisch herzien. Niet alleen werd toen wegens de leesbaarheid weer geopteerd voor eindnoten, maar ook werden de interlinie, de soort en korpsgrootte van de broodletter aangepast. Voorts werden (tussen)kopjes en *running titles* gekapitaliseerd, terwijl inhoudsopgave, titels en opschriften gecentraliseerd werden. De inspiratie daarvoor werd gevonden in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*.